

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА ДОРОШЕНКА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНОЗНАВСТВА (ДО 340-РІЧЧЯ ОДЕРЖАННЯ НИМ ГЕТЬМАНСЬКОЇ БУЛАВИ)

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук,
зав. відділом української етнології НДІУ

У статті досліджується державотворча діяльність Петра Дорошенка в контексті українознавства. Автор вважає, що творче осмислення гетьманських перемог і поразок допоможе українцям в розбудові своєї національної держави у XXI ст.

19 листопада (за старим стилем 9.XI) 1698 р. на 71 році життя помер у російському селі Ярополчі Волоколамського повіту Московії (фактично у засланні) визначний політичний і військовий діяч України 2-ої половини XVII ст. Петро Дорофійович Дорошенко. [16, 106] Але, якщо його дід, гетьман Михайло Дорошенко, загинув лицарською смертю на полі бою (де в нього влучила турецька куля, коли він, як завжди, йшов попереду козацького війська, а про таку смерть мріє кожен справжній воїн) [10, 192], то його внук помер у власному ліжку в присутності дружини – московки Агафії Єропкиної. [6, 638] Проте, це не докір, це лише історичний факт, який ми – нащадки, вчені українознавці, сприймаємо осмислюючи, щоб усі події нашої історії не були відкинуті на узбіччя тернистого шляху – квестії національного державотворення, а стали надбанням Української Самостійної Соборної Держави в Третьюму тисячолітті. А вчитися є чому, є у кого і є для кого!

На нашу думку, українці в XVIII ст. не тільки Європі, а й усьому світу подарували чотирьох видатних діячів: Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка та Івана Мазепу. Кожен з них, у міру своїх сил і можливостей, боровся і захищав український народ, українські етнічні землі й українську державність. У когось виходило краще, у когось – гірше, проте, всі вони були українцями не тільки за походженням, а й за духом, ментальністю і вчинками. І це відбулося не тільки на їх долі, а й на долі українців і України.

Здавалося б, на початку XXI ст. гетьманські перемоги і поразки XVII-XVIII ст. цікавлять лише академічних науковців-істориків, викладачів і студентів, вчителів і учнів. Але це не так. Політикам і бізнесменам вченим і чиновникам, робітникам і селянам, спортсменам і домогосподаркам, дорослим і підліткам, коротше кажучи, всім українцям які хочуть жити, а не існувати, і прагнуть бути господарями, а не наймитами у своїй хаті-державі, історичний досвід допоможе певнено крокувати в майбутнє. Якщо ми забудемо нашу історію, то ми цим зневажимо не

їх, пересічних і можновладних українців козацько-гетьманської держави – їм уже байдуже, вони прожили своє життя, хто з честю, хто без честі... Насамперед, ми зневажимо себе, своє майбуття... Недаремно ж стародавні римляни вважали, що саме Історія є Вчителем Життя!

Досліджуючи державотворчу діяльність Петра Дорошенка в українознавчому вимірі, ми, насамперед, будемо намагатися зрозуміти, чому йому не вдалося реалізувати свої амбіційні плани, а по-друге – які його здобутки, невдачі й уроки корисні Україні та українцям XXI ст.

Розпочинаючи вивчення цієї важливої проблеми, а саме – досліджуючи державотворчу діяльність гетьмана Петра Дорошенка в контексті українознавства, ми використовували таку сукупність способів теоретико-практичного опанування теми, як:

порівняльно-історичний метод зіставлення особливостей становлення і формування Петра Дорошенка як визначного політичного діяча Гетьманщини з життям його однодумців і супротивників, розвитку національного державотворчого процесу у XVIII – і в XX-XXI ст.;

типологічний метод, як важливий і універсальний засіб упорядкування величезного емпіричного матеріалу, що передбачає не тільки виявлення всієї різноманітної сукупності явищ одного порядку як певної тотожної цілісності, де ключовим і головним поняттям є тип, а й періодизацію, класифікацію і типологізацію зібраного фактичного матеріалу для якнайповнішого розкриття досліджуваної проблеми;

системно-компонентний метод виявлення і дослідження існуючих зв'язків між усіма складовими українського державотворення при тому, що кожен компонент цієї системи дуже важливий і необхідний.

Треба відзначити, що особистість і державотворча діяльність Петра Дорошенка завжди привертала увагу як його сучасників, так і його нащадків. Науковці намагалися зрозуміти чим керувався визначний гетьман, коли вирішив піддатися під протекторат султанської Туреччини, чи був цей політичний крок перспектив-

ним? Щодо оцінок державотворчої діяльності Петра Дорофійовича, його людської особистості то вони коливались від негативно-нейтральних до позитивно-виважених. Однак, лише деякі науковці підходять до розкриття цих питань професійно і комплексно, використовуючи всі надбаня українознавчої методології. На нашу думку, сучасний стан розвитку українознавства не тільки як науки чи системи наукових знань, але і як національної ідеології державотворчого процесу в сучасній Україні, дозволяє поглянути на певні історичні події, особистості, на концепції формування і розвитку етно-націє-державотворення з нових сучасних позицій.

Отже, наукові дослідження попередників і сучасних науковців, історичні і літературні пам'ятки слід вивчати і переосмислювати у світі новітніх міждисциплінарних досягнень.

Насамперед треба відзначити козацькі літописи таких авторів як Самовидця, Григорія Граб'янки і Самійла Величка, де вперше була закарбована для нащадків непересічна постать гетьмана Петра Дорошенка та його діяння.

До того ж існує чимало наукових і літературних праць, де йдеться про П.Дорошенка (перелік подається у кінці статті).

З усіх досліджень треба визначити фундаментальну монографію видатного українського історика Дмитра Дорошенка «Гетьман Петро Дорошенко, огляд його життя і політичної діяльності». Вчений завершив її напередодні Другої світової війни, авторська передмова була датована: «Варшава, 30.VI. 1939» [6. 17], але надруковано книгу було вже після смерті автора, у 1985 році. Хоча її наукова вартість не зменшилась, все ж сьогодні вона потребує нових підходів до сприйняття.

Якщо вчені українознавці з діаспори могли без проблем вивчати державотворчу діяльність гетьмана, то в СРСР на цю тематику було накладене табу, за винятком періоду так званої українізації (коренізації) в 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. Тому радянські вчені, могли лише звинувачувати Петра Дорошенка у зраді українському і братньому російському народам.

Але з настанням так званої «перебудови» і «гласності», а через деякий час і з набуттям Україною незалежності, ситуація кардинально змінилась: вчені змогли досліджувати все, що їм заманеться, в тому числі й державотворчу діяльність раніше опального гетьмана. На нашу думку, попри всі перераховані праці, державотворча і державницька діяльність Петра Дорошенка, особливо в українознавчому вимірі, залишається ще малодослідженою і потребує свого подальшого вивчення.

Спробуємо сформулювати головні цілі нашої наукової розвідки. По-перше, це аналіз етнічних, соціальних і політичних явищ тогочасного українського соціуму – козацької держави на чолі з її керівником гетьманом. По-друге, – виявлення особливостей і закономірностей національного державотворчого процесу як у XVII, так і у XX ст. По-третє, – обґрунтування важливості досвіду й уроків українського етнонаціє-державотворення у 3-му тис.

Українці мають повне право на власний шлях розвитку, щоб використовувати як позитивний, так і негативний національний досвід, застосовуючи найкращі надбаня людської

цивілізації, послідовно і наполегливо розбудувати Українську Самостійну Соборну державу. Тут доречно надати слово визначному вітчизняному вченому Степанові Рудницькому. Він писав у своїй відомій українознавчій праці «Чому ми хочемо Самостійної України?»: «Українська історично-політична традиція сама по собі дуже оригінальна, дуже неподібна до традицій інших великих народів світу, паралелізувати її з чужими традиціями треба дуже обережно й то тільки в подробицях, не в суті. Те саме відноситься до наших політичних змагань і до збудованої на них національної ідеології» [15, 317]. Саме тому вчений українознавець наголошує: «...є необхідне, щоби наші як історики, так і політики вивели справу нашої історично-політичної традиції й наших історично-політичних змагань прецінь раз на ступінь світовості» [15, 316].

Так сталося 22 листопада 2004 року, що коли спочатку в Києві, а через деякий час майже по всій Україні розпочалася мирна й ненасильницька Помаранчева революція, весь світ, застумавши подих, споглядав Майдан Незалежності та його героїв. Тому наша перемога стала не тільки національною, але й всесвітньою подією, тим самим довівши й народу, і людству, що ми не об'єкт, а суб'єкт цивілізаційного процесу, творці й господарі власної Долі та Держави.

Подібне відбувалось і в 40-80-х роках XVII ст., коли український етнос повстав проти польського панування на своїй землі. Саме тоді в Європі вперше з'явилася Козацько-гетьманська держава, а українці «же през шаблю», як писав пізніше Іван Мазепа [5, 378], стали козацькою європейською нацією. Ще тоді могутня Річ Посполита, яка панувала «од можа до можа» (від Балтійського до Чорного моря), після української національно-визвольної революції так і не змогла оговтатися і через деякий час припинила своє існування. Разом з тим, після 1654 р. маргінальне і провінційне Московське царство почало свій переможний поступ і незабаром перетворилося на величезну Російську імперію від Балтійського і Чорного морів до Тихого океану. На нашу думку, саме національно-визвольна війна в Україні подала росіянам той золотий шанс, яким вони так добре скористалися. А от ми, українці, чомусь його не використали.

Досліджуючи державотворчу діяльність Петра Дорошенка в контексті українознавства, ми намагалися не тільки з'ясувати, чому так сталося, але й осмислити, щоб не повторювати в майбутньому, помилки наших попередників.

Починаючи вивчення заявленої проблематики, треба обов'язково визначити два важливі чинники українського державотворчого процесу, тому що без їх осягнення, ми – вчені українознавці не зможемо дослідити і дати виважену оцінку державницьким діям Петра Дорошенка. Перший чинник – це вплив Богдана Хмельницького, його харизми, його ідеології, його практики, його політики, його задуму щодо спадкоємців-наступників. Другий чинник – це Руїна.

В російській історичній науці вживається такий вислів «птенцы гнезда Петрова» (пташенята з гніздечка Петра I), що окреслює коло найближчих помічників і соратників російського

царя Петра I таких, як: О.Д.Меншиков, Б.П.Шереметьєв, Я.В.Брюс, А.І.Рєпнін та ін. Ми вважаємо, що і в українській історичній науці має право на існування вираз на кшталт «Соколи Богдана», тому що, гетьмани – спадкоємці Б.Хмельницького пройшли його державницьку, політичну, мілітаристичну й ідеологічну школу. Це – Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Павло Тетеря, Іван Брюховецький, Дем'ян Многогрішний, Михайло Ханенко і, нарешті, Петро Дорошенко. В подальшому викладі ми ще торкнемося цього аспекту.

Руїна – коротке, але містке слово. Першим його вжив учений українознавець Микола Костомаров для визначення кривавих міжусобиць на теренах України в 50-80-х роках XVII ст. Руїна – складне явище. Передусім, це внутрішня громадянська війна українців з українцями, але не тільки. Це і збройна боротьба українців з поляками, з росіянами, з татарами, з турками, це і війна поляків з українцями, росіянами, турками, татарами. Це і ... Одне слово, це війна усіх проти всіх. Руїна – це коли сьогодні союзник стає ворогом, а на завтра стає союзником і – навпаки. Проте, найбільший жах цієї ситуації полягає в тому, що все це кровопролиття відбувалося на українських етнічних землях і позначилося на долі кожного українця – від козака, селянина, міщанина і до гетьмана, в тому числі на життєвому шляху Петра Дорошенка (ми намагалися відстежувати цей чинник у своїй розвідці).

Становлення майбутнього гетьмана як особистості, патріота, політика, державника відбувалося, як уже зазначалося вище, під патронатом Богдана Хмельницького. Народився Петро Дорошенко у Чигирині 1627 року, в стародавній і заможній козацькій родині [6, 25]. Вчений Дмитро Дорошенко писав: «Ми не знаємо, де і коли він учився, і тільки з того, що він добре знав польську й латинську мову, як це видно з його листів, з того, що він у своїх промовах виявив ознайомленість із всесвітньою історією, можна думати, що він учився або в Києво-Могилянській Колегії, або в якійсь польській школі» [6, 29].

Визначна дослідниця українського козацтва Олена Апанович так описала його змужніння: «Військову службу молодий Дорошенко почав у козацькому війську – весною 1648 р. у складі тринадцятого повстаневого загону, очолюваного Богданом Хмельницьким, він вийшов із Запорізької Січі на волость. Отже, з перших кроків Визвольної війни українського народу 1648-1657 років Петро Дорошенко брав у ній участь, спочатку рядовим козаком, а в 1649 р. його записали до реєстру Запорозького Війська гарматним писарем Чигиринського полку, що передбачало певний рівень освіченості й професійне знання гарматної справи. У 1657 р. Хмельницький призначив Дорошенка прилуцьким полковником. Так майбутній гетьман формувався як полководець, політик, дипломат, пройшовши школу Богдана Хмельницького» [1, 98-99]. Все це дало змогу в 1673 р. Петрові Дорошенку так говорити про свого супротивника гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича: «... не хвалюсь, но пусть пан Иван Самойлович такой будет, как я. Козак ли он от прадедов и дедов? Знает ли он Запорожье, речки, проливы морские, реки, самое море; на многих ли войнах бывал? Где чего

нагляделся? Когда с монархом дело имел, во евал или договаривался, чтобы теперь уметь начать что-нибудь для услуги величества» [9, 240].

Безсумнівно, юнак виявився здібним учнем гетьмана Богдана Хмельницького. Ось що писав про Дорошенка відомий українознавець Іван Крип'якевич: «Тут, в гетьманській столиці, у центрі Козацької держави, мав змогу познайомитися і з військовою організацією, і з адміністрацією, і з політикою України. Гетьман залучав його вже до деяких важливіших справ, наприклад, у похід на Молдову, до посольства у Варшаві 1650 р., Швеції – 1655 р. Згодом, 1657-1658 рр., Дорошенко держав самостійний уряд прилуцького полковника. По смерті Богдана Дорошенко стояв на боці Івана Виговського і лишався йому вірним до останньої хвилини, незважаючи на занепад його політики. За гетьманства Юрія Хмельницького і Тетері Дорошенко зберіг своє значення як дорадник і дипломат, брав участь у всіх важніших подіях – їздив як посол до московського табору в Переяславі 1659 р. і потім до Москви, брав участь у чуднівських переговорах 1660 р. Від 1660 р. був чигиринським полковником, від 1663 р. – генеральним осавулом. По усуненні Тетері Дорошенко був єдиним визначним кандидатом на булаву. Талант і освіта, досвід військовий і дипломатичний були його запорукою на гетьманський уряд» [16, 97].

Всі вище перераховані здібності та якості мали допомогти Петру Дорошенку не тільки одержувати гетьманську булаву, але й об'єднати розірвану навпіл по Дніпру Україну, відновити її соборність. Щодо політичної ситуації, то вона на українських землях була дуже складною. Після добровільної відставки екс-гетьмана Івана Виговського в 1659 р., гетьманську державу очолив син Богдана – Юрій Хмельницький (1659-1663). Українські історики Володимир Литвин, В'ячеслав Мордвінцев і Анатолій Слісаренко так характеризують його гетьманство: «Особиста нерішучість і слабовілля призвели до того, що він став маріонеткою в руках старшинських угруповань. За нього 27 жовтня був підписаний з московським урядом Переяславський договір (1659), а 17 жовтня 1660 р. укладений з шляхетською Польщею Слободященський трактат, що призвело до громадянської війни в Україні й зумовило її поділ на Правобережну і Лівобережну... Це змусило Ю.Хмельницького на початку 1663р. відмовитись від гетьманства й піти в ченці (під іменем Гедеона)» [12, 193, 196].

Ситуація в Україні ставала все напруженішою, правляча старшинська еліта поступово втрачала над нею контроль. Ідея самостійної і соборної Вітчизни яка тільки-но почала утверджуватися в козацько-гетьманському середовищі через наведені вище причини, опинилася перед загрозою знецінення і знищення. А вже після так званої Чорної ради в Ніжині у 1663 р., Україна зазнала поділу на два гетьманати – Лівобережний, у якому гетьманував Іван Брюховецький, і Правобережний, на чолі з гетьманом Павлом Тетерею. Саме після цього розпочався найжахливіший період міжусобиць, заколотів, воєн, які не тільки підривали силу української нації, а нищили народне господарство, руйнували міста, містечка і селища, тим самим перетворюючи колись квітучі землі України на пекло. Правобережжя було охоплене анти гетьман-

ськими повстаннями. Відчувши, що втрачає ґрунт під ногами, у квітні 1665 р. Павло Тетеря утік до Польщі, прихопивши з собою військову скарбницю, клейноди, корогви, гармати й архів [4, 40-42].

Портрет Петра Дорошенка. Робота маляра О. Красовського

Саме в такий непростий і переломний час Петро Дорошенко вступив у боротьбу за Самостійну Соборну Державу. Вчений Дмитро Дорошенко так оцінив цю ситуацію: «Але серед здеморалізованого й зневіреного в своїх власних силах суспільства українського, саме в момент найбільшого безладдя й упадку, з'явився діяч, який зумів стати вище на цілу голову від своїх сучасників, який надихнув у них на деякий час віру в своє діло, вказав їм вищу й ідеальнішу мету й який зробив героїчне зусилля вирвати Україну з обіймів анархії, знову злучити докупи її розірвані частини й створити самостійну українську державу – таку, яку вже був створив перед тим Богдан Хмельницький. Це був Петро Дорошенко» [6, 17].

Одразу після самоусунення П.Тетері, один з повстанців – медведівський сотник Степан Опара заявив свої претензії на булаву. Гетьманські шати приміряли на себе і овруцький полковник Дерик (Дацько Васильович), і «брацлавський полковник Дрозд (Дрозденко)». Проявивши рішучість і хитрість, Петро Дорошенко, при підтримці татарських мурз (воевод), узяв у полон Опару і в серпні на малій раді під Богуславом був обраний наказним гетьманом. Зауважимо при цьому, що Дорошенко був генеральним обозним у гетьмана Опари [6, 48-50]. 11 жовтня 1665 р. старшинська рада підтвердила обрання П.Дорошенка наказним гетьманом, а 16 січня 1666 р. вже загальна рада, скликана у Чигирині, остаточно затвердила його гетьманство [16, 97].

Козацький літописець Самійло Величко описав цю визначну подію так: «Року... 1666. Петро Дорошенко, лишаючись у Чигирині названим у минулому 1665 році гетьманом, а через те,

що був умілий у всяких речах, одне через дари, а друге – через обіцянку, кому належало, майбутньої своєї ласки й уваги, досяг з успіхом того, що був наділений цілковитим гетьманським гонором. Бо коли на Водохрещу з'їхалися в Чигирин тогочасні полковники з іншою старшиною та виборнішим товариством, учинено було раду щодо гетьманства і без довгих роздумів одностайно проголошено і затверджено його ж Дорошенка, на тоді черкаського полковника, гетьманом. Йому відразу вручено військові клейноди, а вірність та щирість закріпили взаємною присягою – гетьман військові, а військо гетьманові. Того, при якому монархові будуть лишатися – чи російському, чи польському, не визначали» [3, 49].

Так тридцятивосьмирічний Петро Дорофійович став гетьманом, кинувши виклик Долі, виклик супротивникам, виклик самому собі. Тепер надамо слово вченому українознавцю Дмитру Дорошенку: «Але на той час бути вибраним чи визнаним за гетьмана означало ще дуже мало: треба було фактично опанувати територію Правобережної України, ситуація якої була дуже складною [складна - авт.]. В руках у Дорошенка були лиш Чигирин, Лисянка, Умань й менші міста до Корсуня на півночі. В самому Чигирині стояла польська залога, так само як у Білій Церкві, Корсуні, Павлолочі. В Каневі трималася залога Брюховецького. Брацлавщина була в руках полковників Дрозденка і Думитрашка, які держалися московської орієнтації і зносилися з наказним Брюховецького Ермоленком, що сидів у Переяславі. На півночі, в Мотовилі ще й на київському Поліссі, засів Дерик, що також тримався московської орієнтації» [6, 54].

Перед молодим гетьманом був непочатий край роботи, і він, засукавши рукава, почав її виконувати. Використовуючи свій твердий характер, аналітичний розум, палкий патріотизм, глибоке розуміння завдань і перспектив боротьби, послідовність і непохитність у досягненні поставленої мети, розвинене почуття власної гідності, він намагався реалізувати свою стратегічну мету – об'єднання всієї України [13, 140].

Тому вже через два місяці після формального обрання гетьманом, 22 лютого 1666 року правобережне козацтво, що зібралося в Лисинці на раду, ухвалило запропоновану Дорошенком програму: «вигнати всіх ляхів із Правобережжя до Польщі, вступити в союз із кримським ханом і весною йти на лівий берег Дніпра, щоб з'єднати його з Правобережною Україною під однією булавою» [1, 101]. Вчена Олена Апанович писала: «Програма Дорошенка, яку увінчувала ідея створення української держави, ґрунтувалася на концепції з'єднання всіх українських земель, «цілісності Отчизни». Кордонами української території, були визначені Перемишль, Ярослав, Вісла та Німан – на заході, Севськ і Путивль – на Сході. У таких межах була колись «держава, або князівство Руське», і такі кордони мала дістати козацька держава. Щоправда, у своїй діяльності Дорошенко намагався спочатку здобути для української держави давні кордони – по річку Случ, а в подальшому мав надію поширити свою владу також і на західні землі, «як далеко сягає мова руського народу». Саме така позиція була сформульована ним на переговорах із Туреччиною. Відновлену самостійну Укра-

їнську державу Дорошенко прагнув поставити в нейтральне й незалежне становище між Московією, Польщею і Туреччиною. Літописець Самійло Величко називав Петра Дорошенка «нейтралістом». Програма Дорошенка була просякнута його переконаннями про єдність і згоду українського народу: «Хоч Божею волею український народ обох сторін Дніпра роздвоєний і видаємося собі ворогами, одначе ніхто чужий не є нам такий прихильний, як ми самі собі є приятелями». Саме тому гетьман закликав українців, «щоб в одній раді, а не у розбитті Україна перебувала» [1, 101-102].

Як актуально звучать ці слова козацького зверхника в Україні на початку ХХІ ст., після президентських виборів осені-зими 2004 р.! Руйнувати завжди простіше, а відновлювати мир і злагоду в соціумі набагато важче. Але треба! Не для того наші пращури і предки жили і боролися, щоб ми, їх нащадки, знов наступали на ті самі граблі, здійснювали помилки і знову програвали... Досить! Саме для того нам треба знати нашу минувшину і, враховуючи наші здобутки і втрати розбудовувати й оберігати в Третьюму Тисячолітті Українську Самостійну Соборну Державу.

Всі великі справи починалися з малих. Заручившись підтримкою кримського хана Адиль-Гірея, молодий гетьман до кінця 1666 р. підпорядкував своїй владі всю Правобережну Україну, ліквідував опозиційні загоны авантюристів, що теж претендували на гетьманську булаву (Д.Децика, В.Дрозденка), налагодив функціонування місцевих органів влади. Спочатку Петро Дорошенко був лояльним щодо польської влади (тому що іще від часів гетьманування Павла Тетері у найважливіших містах Правобережжя стояли польські залоги). Проте, коли Дорошенко почав дипломатичні переговори з поляками щодо визнання козацької автономії на умовах Зборівського договору й виведення окупаційних військ з українських земель і отримав відмову, то вирішив розірвати відносини з Річчю Посполитою. Вже влітку 1666 р. на річці Цибульник Дорошенко уклав тісний мілітарний союз із Кримом [16, 99]. Треба відзначити, що в перші роки гетьманування Петра Дорошенка саме кримський хан Адиль-Гірей був його надійним спільником. Завдячуючи дипломатичній і військовій підтримці хана, козацький гетьман зумів міцно звестися на ноги і стати самодостатньою (а не маріонетковою) амбіційною фігурою в європейській політиці. Проте, ми не ідеалізуємо татарських союзників і переконані, що вони були лише ситуативними партнерами. Якщо їм було вигідно, то кримчани переходили на бік ворога. Але в ті часи це можна було закинути кожному гравцеві на політичній сцені. То ж кожен лідер грав у свою гру, і Петро Дорошенко серед них виділявся твердістю, хитрістю, прагматизмом і непохитністю у досягненні поставленої перед собою мети.

А мета в нього була хоча й шляхетна, – Самостійна Соборна Українська Держава, але надзвичайно важка у реалізації. Проте, хто не починає рухатися до вершини, той ніколи на неї не підніметься. Тільки той, хто ставить перед собою неможливі завдання, має шанс (який, то вже залежить, насамперед, від нього) їх втілити в життя. Згадаймо того ж Олександра Македонського, Жану д'Арк і нашого Богдана

Хмельницького. Невже їм було легко? Але доля завжди допомагає рішучим! Забігаючи наперед наведемо думку сучасних українських вчених Миколи Котляра і Валерія Смоляка щодо П.Дорошенка: «І не провина, а трагедія цієї людини була в тому, що геополітична ситуація у Європі перешкодила об'єднати розчленовану кордонами територію України в межах єдиної незалежної держави і під орудою сильного, твердо мислячого гетьмана» [9, 240]. На нашу думку, те що Петро Дорофійович, не зміг реалізувати свої плани – це, насамперед, його вина, але це півбіди. Особливо величезна біда, трагедія випала на долю українців, на Правобережжі, коли внаслідок турецького протекторату, ця земля з її жителями була сплюндрована, понижена вогнем і мечем і так званими «союзниками», і ворогами...

Будь-яка ідея, в тому числі і національна, має право на існування та реалізацію лише в тому випадку, коли вона звернена до людей і дбає про їх життя і добробут. Коли ж ідея перетворюється на самодостатню абстракцію, то це є фінал трагедії, де режисер ганебно вмиває руки, а актори перетворюються на статистів... Нагадаймо, що коли більшість земель і людності Правобережної України були жорстоко знищені, то своє життя П.Дорошенко завершив у віці 71 року (на той час це було довгожителство) у подарованому царем селі Ярополче під Москвою. Кожному своє... Щодо геополітичної ситуації в Європі, то ми вважаємо, що були для України часи і більш несприятливі. Але аргументуємо свою позицію. У 1665 р. у Польщі вибухнула громадянська війна – так званий рокош Єжи Любомирського проти короля. Восени 1665 р. відбулася розв'язка давнього конфлікту між Кримом і його васалом – Буджацькою Ордою, у битві під Акерманом ногайці зазнали жорстокої поразки, а їхні родини були вирізані або обернені в рабство [18, 216]. У Московії в 1667 р. розпочалося козацько-селянське повстання під керівництвом донського козака Степана Разіна [8, 57].

Так що, нікому тоді не було легко, нікому! Проте, в цій війні – всіх проти всіх – перемагав той, хто, насамперед говорючи мовою ХХІ ст., формуввав згуртовану команду однодумців, на яку міг опертися, та мав під своїм контролем певну територію (з людськими, матеріальними і мілітарними ресурсами), володів певною привабливою для широких мас населення ідеологією і заручався допомогою (військовою, дипломатичною тощо) союзників. А найголовніше – той, хто хотів перемогти своїх супротивників, мав стати мудрим стратегом, (який міг передбачити кроки свого ворога і нав'язати йому свою гру), хитрим тактиком (спроможним, за одну мить змінювати свої плани), мав своїх спільників, був відчайдушним авантюристом, і просто – бійцем, який міг тримати будь-який удар і навіть після дошкульного падіння, вставати і продовжувати свій шлях до Перемоги!

Визначний українознавець Іван Крип'якевич писав: «Дорошенко розпочав гетьманство за надзвичайно несприятливих обставин, у котрих полишив Україну Тетеря. В середині держави було безладдя, недовір'я народу до своєї влади, боротьби партій. Ззовні Україна втратила всяке значення: з одного боку, гнобили її польські залоги, з другого – татарські напади. Доро-

шенко мав важку працю, поки йому вдалося хоч в основному впорядкувати державні справи. Підбрав він собі цілий ряд співробітників поміж діячів, випробуваних у давнішому часі, та з нових людей, що відзначалися талантом й енергією. Серед них особливо вирізнялися два гетьманових брати, Григорій і Андрій, що за різних обставин як наказні гетьмана заступали Петра на війні; генеральний осавул Тимофій Шулик; генеральні писарі Лука Бушкевич і Михайло Вояхович; полковники: уманський – Григорій Білогруд, торговицький – Степан Щербина, лубенський і паволоцький – Григорій Гамалія й інші. Найбільший вплив на Дорошенка мав, однак, митрополит Осип Тукальський, «котрого духом і гетьман, і вся жие Україна» [16, 98-99]. Саме київський православний митрополит (1663-1657 рр.) Йосиф Тукальський-Нелюбович, був надійним помічником у державницьких справах Петра Дорошенка. Дворічне перебування у польському ув'язненні сприяло зростанню його авторитету у середовищі православного духовенства, козацтва та української шляхти. За підтримки гетьмана П.Дорошенка 6 березня 1668 р. (за ін. даними – 1670 р.) отримав благословення від Константинопольського патріарха [17, 361-362]. Отже, митрополит забезпечував гетьману духовну, релігійну та ідеологічну підтримку в його державотворчих справах. Дорошенко приділяв багато уваги формуванню власних боездатних збройних сил, які були однією з найважливіших ознак і гарантів державності. Відомий дослідник національної мілітарної культури Іван Крип'якевич писав про це так: « Дуже важливі були заходи Дорошенка щодо відтворення постійного війська. Що за Богдана Хмельницького і Виговського було зроблено частково, він перетворив на систему: основним ядром його армії стало наймане військо. Ці найманці, звані серденятами (з турецької – одчайдухи), частково були чужинці, в більшості – українці, вони отримували сталу платню і були розквартировані по різних околицях України як постійні залоги. Загальне число їх сягало 10 000. Завдяки добрій організації і талановитим старшинам це військо давало знаменитий військовий матеріал; навіть вороги дивувалися надзвичайній хоробрості і вірності цих частин. «Серденята так дуже йому вірні, що не могли ми мати й одного, що передався б до нас», – писав польський офіцер» [16, 98].

Його думку підтримувала і Олена Апанович: «Сердюцькі полки стали основою збройних сил. Вони комплектувалися з місцевих людей – «охотників» та чужоземців – молдаван, сербів тощо. Це була піхота (до 20 тисяч чоловік), керована досвідченими старшинами, а також чужоземними офіцерами, які перейшли з польської служби. Сердюцькі полки виявили велику хоробрість, зберігали вірність гетьманові, не залежали від різних політичних питань і настроїв. В умовах руйни це набуло особливого значення. Дорошенко досяг незалежності від козацької старшини, козацьких полковників із їхніми полками, що неодноразово піддавалися різним впливам, мали різні чужоземні орієнтації. Незважаючи на розруху, майже постійний военний стан, він намагався щось робити й для державного будівництва, дбав про фінанси, необхідні для утри-

мання найманого війська, провів на кордоні нову митну лінію, готувався бити власну монету, проводив планову колонізацію спустошених околиць Правобережжя, а на степовому порубіжжі утворив новий Торговицький полк» [1, 103].

Таким чином, гетьман Дорошенко здійснивши комплексну підготовку, восени 1666 р. розпочав першу війну з Річчю Посполитою. Разом зі своїми союзниками, 30-тисячною татарською ордою він планував звільнити все Правобережжя від польських мілітарних залог, а потім рушити на Лівобережжя і витіснити звідтіля всі московські стрілецькі залоги. В цей час польський король Ян-Казимир, ліквідувавши бунт Єжи Любомирського, у грудні 1666 р. послав на Правобережну Україну шеститисячне коронне військо під керівництвом полковника Себастьяна Маховського. У битві біля села Печери, на річці Південний Буг, поляки були розбиті і відступили до міста Браїлів, недалеко від Брацлава. 19 грудня 1666 р. козаки взяли його штурмом, винищили поляків, а їхнього керівника віддали татарам. До речі, саме Маховський без суду розстріляв колишнього українського гетьмана Івана Роговського [10, 224]. Потім П. Дорошенко успішно ліквідував й інші польські військові залоги на Правобережжі. Виняток становила лише головна польська фортеця у місті Біла Церква – за весь час свого гетьманства Дорошенко так і не зміг її добути [16, 99]. Проте, вона не мала великого стратегічного значення, і це дало Дорошенкові змогу в кінці 1666 р. активізувати свою діяльність на Лівобережжі. Олена Апанович так писала про це: «У відсутність Брюховецького, котрий у той час був у Москві, правобережний гетьман посилав на лівий берег Дніпра козацькі загоны, поширював там свої універсали, в яких закликав лівобережне населення визнати його владу і скинути Брюховецького для об'єднання розділених частин України. З початку 1667 р. Дорошенко планував виступити з усім своїм військом на Лівобережжя. Але в січні 1667 р. Москва завдала Україні страшного і підступного удару, який визначив особливий характер подальшого розвитку подій. Наслідки цього удару український народ відчував не одне століття» [1, 104].

У січні 1667 р. у селі Андрусові, поблизу Смоленська, було підписане так зване Андрусівське перемир'я між Річчю Посполитою і Московським царством. За його умовами, припинялась польсько-московська війна 1654-1667 рр. і встановлювалось перемир'я на 13,5 років (до червня 1680 р.) Польща повертала Московії Смоленськ, Сіверську землю з Черніговом і Стародубом та Лівобережну Україну. Правобережна Україна і Білорусія з Вітебськом, Полоцьком і Двінськом залишилися у складі Речі Посполитої. Місто Київ на два роки передавалось Московському царству. Запорізька Січ передавалась під спільне управління Польщі і Московщини, які зобов'язувалися, у випадку татарських набігів на українські землі, разом збройно виступити проти кримського хана [14, 27].

О.Апанович так оцінила цю подію: «Андрусівська угода мала катастрофічні наслідки для України. Ця угода перекреслювала україно-російський договір 1654 р., найважливішою й першорядною умовою якого був захист українського народу від ворогів, а також зобов'язання Москви ніколи не віддавати Україну польському королю. Тому передання половини України

Польщі, проти панування якої в кількавіковій боротьбі український народ пролив багато крові, було справжнім злочином, підступною, чорною зрадою Москви. Представників України до участі в переговорах не допустили, оскільки не визнали юридичною стороною. В Андрусівському трактаті формулювалася теза про те, що у володінні Росії залишаються «відвойовані у Речі Посполитій» міста і землі. Навіть не згадувалося, що це територія України, яка за міждержавним договором тільки 13 років тому добровільно приєдналася до Російської держави» [1, 105]. Проте найбільше обурило українську вчену одне із засадничих положень Андрусівського перемир'я: «Формула трактату «завойовані землі» давала право Москві встановлювати на них свої порядки й закони. Таким чином, царський уряд за допомогою міжнародного трактату спробував здійснити інкорпорацію України й свідомо ламав договір 1654 р., за яким він зобов'язався зберігати «права і вольності» Української держави і її статус суб'єкта міжнародного права. Українсько-російські відносини мусили тепер визначатися Андрусівською угодою між Річчю Посполитою й Московською державою. Ця угода фіксувала зміну в розстановці політичних сил Східної Європи в другій половині 60-х років. Відтіснивши на другий план Польщу, лідером стала Росія» [1, 105].

Ми повністю погоджуємося з думкою О.Апанович щодо негативу який приніс Україні та українцям цей міжнародний договір. Проте, як полюбляють говорити в народі, «не було б щастя, та нещастя допомогло». Отже, треба відзначити і позитив Андрусівського перемир'я. По-перше, тактичний: Московське царство показало українському народу і його козацько-гетьманській еліті, ким воно є насправді: другом чи ворогом (щодо Речі Посполитої, таких запитань вже не виникало). Саме тому, його умови викликали велике незадоволення серед тогочасного українського суспільства, що врешті-решт переросло у антимосковське повстання, яке очолив лівобережний гетьман Іван Брюховецький. По-друге, стратегічний: проблема союзників у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу. В цьому ж контексті поставало питання щодо зовнішньої і внутрішньої орієнтації того чи іншого гетьмана.

На нашу думку, лише Богдану Хмельницькому вдалося, тією чи іншою мірою бути не тільки українським, а й справжнім проукраїнським гетьманом. Його ж наступники, на жаль, до цього національного рівня так і не змогли дотягнутися. Нагадаємо читачам суху історичну інформацію: Іван Виговський – пропольський гетьман; Юрій Хмельницький – спочатку промосковський, потім пропольський, а під завершення своєї політичної кар'єри протурецький гетьман; Павло Тетеря – пропольський правобережний гетьман; Іван Брюховецький – промосковський лівобережний і лише в останні місяці свого панування намагався бути проукраїнським гетьманом; Степан Опара – протатарський правобережний гетьман; Петро Дорошенко – протатарський, пропольський, увіковічив своє ім'я як протурецький правобережний гетьман, але в останній рік свого правління став промосковським гетьманом, а проукраїнським так і не став; Петро Суховій (Суховієнко) – протатарський кошовий гетьман; Іван Самойлович – промосковський лівобереж-

ний гетьман; Михайло Ханенко – пропольський правобережний гетьман; Іван Мазепа – спочатку промосковський, потім прошведський, а проукраїнським гетьманом, на жаль, так і не став. Треба ще назвати гетьманів проросійської орієнтації таких, як: Іван Скоропадський, Павло Полуботок, Данило Апостол, Кирило Розумовський і, нарешті, так званий гетьман в еміграції – Пилип Орлик, прошведської, протатарської орієнтації, який теж намагався стати проукраїнським.

Отже, найбільш популярними у середовищі українських гетьманів були промосковські (проросійські) і пропольські настрої. Татарський чинник був майже завжди присутній у політичних схемах українських можновладців. А от турецький вектор уперше про себе заявив ще за часів гетьманування Богдана Хмельницького. Перше посольство до султана він відправив ще наприкінці жовтня 1648 р. Тривалі україно-турецькі переговори привели до того, що на початку 1651 р. до ставки Б.Хмельницького Порту направила посольство із султанською грамотою, в якій мова йшла про можливий протекторат Туреччини над Україною. А в 1653 р. інша османська дипломатична місія привезла Богдану санджаки-клеїноди правителя, що визнав зверхність султана: булаву, шаблю, бунчук і каптан. Дослідниця Наталія Яковенко слушно зауважує, що васалами Туреччини були всі найближчі сусіди України, володарі невеликих держав причорноморсько-карпатського регіону – молдавський і волоський господарі, кримський хан та князь Семиграддя (Трансільванія). Стамбул навіть обіцяв Хмельницькому більші права, ніж їх мав кримський хан, а формула васалітету пропонувалася досить приваблива, передбачаючи лише часткове обмеження зовнішньої політики і сплату до скарбниці Османської імперії певної щорічної грошової суми. Натомість султан брав на себе обов'язок захищати Українську державу від зовнішніх ворогів. Але в силу тих чи інших причин, міждержавне з'єднання України з Туреччиною не відбулося [18, 195-196]. А після Переяславської угоди з Московією ця тема на деякий час була знята з порядку денного. О.Апанович зазначала: «Андрусівське перемир'я призвело до посилення протурецьких і протатарських настроїв у середовищі козацької старшини. Ті, хто боровся проти царського уряду, після 1667 р. вже не мав можливості спиратися на Річ Посполиту. Правобережні старшини, котрі виступали проти Польщі, не могли розраховувати на підтримку Московської держави. Тому дехто з них звертав свої погляди до Кримського ханства й султанської Туреччини. Після першого повідомлення про Андрусівське перемир'я Петро Дорошенко відправив послів до турецького султана. Для правобережного гетьмана Андрусівський трактат постав на шляху здійснення його програми про злуку обох частин України. Звістка про Андрусівську угоду настільки подіяла на Дорошенка, що він захворів. Дорошенко вирішив, спираючись на підтримку Порти, виступити проти Польщі й вести з нею непримиренну війну доти, доки Польща не відмовиться від Правобережної України. Своє перше посольство до Туреччини він спорядив саме заради військової допомоги, яку і одержав» [1, 106].

У другій половині вересня 1667 р. Петро Дорошенко зі своїм 24-тисячним військом, трьома тисячами яничарів (це була обіцяна

турецька військова допомога) й вісьмома тисячами орди під проводом калги (ханського спадкоємця) Керим-Гірея вирушив у Галичину. Йому протистояло 15-тисячне польське військо Яна Собеського (майбутнього короля Речі Посполитої). Спочатку союзницьке військо ліквідувало польську залозу в Чигирині, а потім рушило на захід. Вирішальна битва відбулася біля Підгайців. Два тижні поляки Яна Собеського перебували в облозі, і коли військовошастя ось-ось мало схилитися на бік Дорошенка, трапилася прикра несподіванка. Запорожці під керівництвом кошового Сірка здійснили напад на Перекоп і Північний Крим і страшно понижили татарські улуси. Керим-Гірей поспішаючи на захист своїх єдиновірців, 16 жовтня підписав швидко сепаратну угоду з обложеними поляками, згідно якої вони зобов'язалися платити давню данину ханові, а татари обіцяли стримувати свої набіги. А вже 19 жовтня Петро Дорошенко підписав з Яном Собеським під Підгайцями мирний договір, за яким запорозьке військо повинно було зректися протекції інших держав і повернутися під владу Польщі, козацькі прагнення відкладено до сейму і окремої комісії, а козаки мали згодитися на повернення колишньої шляхти до своїх маєтків. За те польські мілітарні залози не мали входити у козацькі міста, за винятком Білої Церкви, де поляки продовжували утримувати свій гарнізон [11, 99-100].

Отже, перша україно-польська війна 1666-1667 рр. завершилась невдало для Дорошенка. Попри людські й матеріальні втрати, сподівання на визволення з-під польської залежності, що так і не здійснилися, гетьман знову запрягнув на вірність королю, Речі Посполитій і повернувся до своєї резиденції у Чигирині. Але, крім зовнішньої невдачі, Петро Дорошенко зазнав ще більш дошкульної внутрішньоукраїнської поразки, і для українознавців цей аспект є дуже важливим: державотворчі плани гетьмана були порушені неузгодженістю і розрізненістю самих українців. Інформація для роздумів: славетний кошовий отаман Запорозької Січі Іван Сірко ще в січні 1667 р. у Львові заявив, що не визнає гетьманом П.Дорошенка і тому вчинить у потрібний момент напад-диверсію проти Криму, щоб розладнати його задуми [7, 129]. Постає логічне запитання, чому правобережний гетьман не владнав цю проблему? Якщо він про неї не знав, то це свідчення некомпетентності власної розвідувальної служби. А якщо знав і зігнував, то це або зарозумілість (запаморочення від успіхів – так колись це назве Йосип Сталін), або відсутність стратегічного мислення і невміння передбачати політико-мілітарну ситуацію наперед (як кажуть шахісти – на два-три ходи). Прямолінійний і звияжний воїн, Сірко свого лицарського слова дотримував, тим самим зрівняв нанівець хитромудрі задуми Дорошенка. За великим рахунком, нас українознавців хвилює не те, чому помилився мудрий гетьман, а те, чому він не зміг зробити запорожців на чолі з Іваном Сірком своїми союзниками? Через свої амбіції? Через військовий союз із кримським ханом? Питання залишається відкритим. Але найбільше занепокоєння і несприйняття викликає той факт, що подібний випадок вже мав місце

в українській тогочасній історії. Нагадаймо, після перемоги в Конотопській битві над численним московським військом (липень 1659 р.), гетьман Іван Виговський мав шанс зробити марш-кидок на Москву і заставити капітулювати царя Олександра Михайловича, тим самим остаточно знищивши північно-східну загрозу для української державності. Але напад на Крим славного Івана Сірка зі своїми запорожцями став одним з чинників, який звів нанівець усі політичні й мілітарні здобутки І.Виговського. Тоді чому ж не були зроблені відповідні висновки? Це риторичне запитання ми залишаємо відкритим.

Попри невдачі, Петро Дорошенко продовжував наполегливо працювати над реалізацією своїх державотворчих задумів. О.Апанович так оцінила його подвижницьку працю: «Політика Дорошенка, його боротьба проти панування чужинців, прагнення об'єднати розділену Україну, відновити Українську державу, знаходило розуміння та визнання серед найширших кіл української громадськості. Його підтримували народні маси не тільки Правобережної, а й Лівобережної України, де він набув найширшої популярності. Про це доносили царському уряду московські агенти, повідомляючи, що в церквах молилися за «благочестивого, Богом даного гетьмана Петра». Львівський єпископ Шумлянський, що був гостем у Чигирині, писав: «Дорошенко дуже укріпився, панує вповні й має найвищу любов серед свого народу – злого не чував я про нього слова» [1, 108]. З цією думкою погоджуються і М.Котляр, В.Смолий: «... авторитет і популярність П.Дорошенка серед населення обох сторін Дніпра невпинно зростали. Його тверда позиція щодо присутності російських воевод в українських містах давали надію на всебічну підтримку широких кіл козацтва, міщан, селянства. Правобережний гетьман продовжував балансувати між Польщею та Росією і водночас прагнув заручитися надійною допомогою з боку Криму. Він налагоджує тісніші відносини з І.Брюховецьким. Старшинська рада, яка зібралася в Чигирині (січень 1668 р.) висловилися за об'єднання Лівобережної і Правобережної України і направлення посольства в Стамбул і Бахчисарай. Рішення ради підтримали також представники Запорозької Січі» [9, 244].

Цікаву думку з цього приводу висловлює дослідниця Н.Яковенко: «Симптоматичною (а, можливо, й підозрілою) є синхронність двох старшинських рад у січні 1668 р.: у Гадячі – лівобережної, скликаної Брюховецьким, у Чигирині – правобережної Дорошенкової. І та й друга прийняли однакові ухвали – не визнавати зверхності ні московських, ні польських влад, віддавшись під протекцію султана, і майже одночасно з Гадяча й Чигирини до Стамбула було вислано два посольства. Після цього на Лівобережжі відразу спалахнуло повстання проти московських гарнізонів, а Брюховецький разом з незмінними татарами, котрих прислав на поміч хан, рушив визволяти пограничні міста, вже взяті в облогу московською армією Григорія Ромодановського...» [18, 218].

На початку 1668 р. в Україні склалася сприятлива ситуація для того, щоб нарешті об'єднати Лівобережжя і Правобережжя в одну єдину Українську Самостійну Соборну Державу. Петро

Дорошенко спочатку намагався дипломатично підготувати цю об'єднанию акцію. Д.Дорошенко так про це написав у своїй монографії: «З регляду дипломатичної акції Дорошенка весною 1668 р. виходить, що він, намірившись опанувати лівий берег, старався забезпечити себе з боку Польщі і задля того мав її обіцянками, що піддасть під королівську руку новоздобуті за Дніпром землі. В Польщі не дуже йому довіряли, але заняті своїми домашніми справами, не поспішали якомсь на обіцянки Дорошенка реагувати, оскільки його акція не загрожувала турецькою інтервенцією. Щодо Москви старався Дорошенко не загострювати відносин, увесь час він сам, і митрополит Тукальський проводять переписку з київським воєводою Шереметевим. Але, добре розуміючи, що його політика раніше чи пізніше зустріне опір однаково як з боку Москви, так і Польщі, Дорошенко старався забезпечити себе допомогою Турецької Порти, заявляючи, що приймає протекцію турецького султана. Фактично він спирався тільки на татарську поміч, але ця поміч, як уже не раз бувало в історії татарсько-козацьких союзів, виявилася, ... не тільки непевною, але й обернулася проти нього самого» [6, 186-187].

Отже, дипломатично підготувавши свій оборонний задум, Дорошенко почав його здійснення у травні 1668 р., вступивши зі своїм військом на землі Лівобережної України. Ось так про це написала О.Апанович: «На початку літа на Лівобережжі з'явився Дорошенко. Населення радісно вітало його. Це був час найбільшої популярності правобережного гетьмана. Брюховецький сподівався, що Дорошенко йде йому на допомогу. Однак, той прислав до нього своїх людей з вимогою, щоб Брюховецький зрікся гетьманства й віддав клейноди. Дорошенко обіцяв йому Гадяч у «доживотне володіння». Ніби громом був приголомшений Брюховецький. Маючи намір боротися, він заарештував дорошенкових посланців. Однак коли Дорошенко підійшов із військами до міста Опішні, татари покинули Брюховецького, козаки, які були при ньому, кинулися грабувати обоз, а потім і вбили лівобережного гетьмана. Дорошенко наказав відвезти його тіло до Гадяча й поховати в церкві, яку збудував Брюховецький. Потім Дорошенко вирушив проти Ромодановського, але той не наважився вступити в бій і ретирувався на московську територію» [1, 110].

Саме 8 червня 1668 р. збулася найзаповітніша мрія Петра Дорошенка – він став гетьманом всієї України. Д.Дорошенко називає це кульмінаційним пунктом його успіхів і його популярності серед українського народу [6, 197], а О.Апанович – його найвищим тріумфом [1, 110].

Д.Дорошенко слушно наголошує: «За короткий час свого побуту на лівому березі Дорошенко встиг приєднати до себе не тільки козацтво, міщанство і поспільство, але й таку впливову верству як духовенство. Безперечно, велику роль в цьому відіграв авторитет митрополита Тукальського, який енергійно піддержував, як тільки міг, свого друга – гетьмана. Перш за все, він дав наказ, щоб і на лівому березі поминали на екентії не царя, а «Благодієвського і Богом даного Петра». Як свідчить у своїй донесенні до царя 20 VI. Воєвода

Щербатов, скрізь по українських церквах вже в червні молилися за гетьмана Дорошенка. Все духовенство лівобережжя визнало Тукальського своїм митрополитом, навіть Лазар Баранович, який визнав був і Дорошенка. ... 21.VI. в Гадячому видає Дорошенко універсал місту Ніжину, звільняючи його від козацьких стацій, а 25.VI другий, увільняючи «панів міщан» від усякої підсудности ніжинській козацькій старшині та від сплачення податків, аналогів та інших повинностей. 5.VII. 1668 р. в таборі під Срібним видає Дорошенко універсал з підтвердженням права на володіння маєтностями Густинському монастиреві під Прилуками» [6, 200-201].

Отже, українці Лівобережжя всіх станів і прошарків з радістю сприйняли постать Петра Дорошенка як фактичного гетьмана обох боків Дніпра. Здавалося, ще трохи – й Українська гетьманська держава під мудрим керівництвом Дорошенка нарешті утвердиться не тільки на геополітичній карті Східної Європи, а й в душах і долях пересічних українців. Але не так сталося, як гадалося, гетьман на початку липня 1668 р. повернувся на Правобережжя. Він сподівався, що на деякий час, а вийшло назавжди.. Здавалося, чи обов'язково керівникові бути присутнім саме в той історичний час, і саме на тій політико-географічній території для реалізації своїх державотворчих проектів? А відповідь кожен шукає сам, і від неї, іноді, залежить не тільки його особиста доля, але й доля цілої країни. Це не тільки гарні слова, на жаль, це історичні реалії...

О.Апанович так пояснила цей крок Дорошенка: «Саме в цей час до Дорошенка прийшла несподівана для нього звістка про наступ поляків на Правобережжя, хоча гетьман дипломатично постійно підтримував при-язне листування з Яном Собеським. Дорошенкові довелося спішно покидати Лівобережну Україну і переходити на Правобережжя, щоб організувати відсіч польському наступові. Щоправда, один із сучасників пояснював цей раптовий демарш тим, що гетьман отримав звістку з дому, із Чигирина, про зраду дружини. Козацький літописець Самовидець писав, що вона «через пліт скочила з молодшим» [1, 110, 111].

Іван Крип'якевич висунув свою версію: «Дорошенко невдовзі мусив повернутися на Правобережжя. Причиною був несподіваний зворот у політиці Криму: хан Адиль-Гірей I на власну руку іменував гетьманом запорозького писаря Петра Суховія; цей самозванець підсунувся під Чигирин і погрожував гетьманській столиці. Дорошенко мусив лишитися на Правобережжі і тут підготувати оборону. Його відсутність на Лівобережжі скористалась старшина північних полків і почала організовуватись сама під проводом чернігівського полковника Дем'яна Многогрішного, який оголосив себе «наказним сіверським гетьманом» і почав переговори з Московщиною. За згодою царя вибрано його невдовзі лівобережним гетьманом, і Дорошенко не міг уже добути назад Лівобережної України» [11, 101].

Історик Володимир Антонович, припускає, тієї думки, що новообраний гетьман для повної своєї легітимізації, окрім обрання його на козацькій раді хотів ще додатково отримати офіційне визнання власних гетьманських повноважень від московського уряду. Ймовірно, з

цією метою він вступив у зносини з князем Ромодановським, який стояв на чолі московських військ. Цитуємо мовою оригіналу: «получил известие от Дорошенка о случившемся, отступил обратно в пределы слободской Украины, предполагая, что правительство может утвердить Дорошенка, давно уже поддерживавшего дружелюбные сношения с Москвою; но дела сложились иначе, лишь только Дорошенко уехал на правый берег Днепра, князь Ромодановский получил новые инструкции, он вновь вступил в Малороссию с ратною силою, и вошел у Чернигова в переговоры со старшиною левобережных полков; переговоры эти имели целью избрание нового гетмана; по взаимному соглашению в должность эту был возведен и утвержден правительством в 1669 году черниговский полковник Демко Многогрешный, таким образом расстроилось на этот раз объединение Украины, подготовленное Дорошенком» [2, 92].

Що насправді підштовхнуло Петра Дорошенка залишити Лівобережжя і повернутися до Чигирин, ймовірно, ми так ніколи вже і не знаємо. Хоча це питання другорядне. Головне те, що він не прорахував наперед всі його можливі наслідки. На нашу думку, це була його перша стратегічна помилка. Ми вважаємо, що всередині 1668 р. саме Московщина, а не Польща чи Крим, не кажучи вже про Порту, була найпершим ворогом Української гетьманської держави. Маючи таку велику підтримку, як Правобережжя і Лівобережжя (особливо тих місцевих козаків, міщан, селян, яким московські воеводи показали справжнє обличчя царської влади), Дорошенку треба було силою козацької зброї загнати московського ведмедя в його барліг і відбити всіляке бажання і в майбутньому втручатися в українські справи. Замість того, щоб проводити активну і наступальну державницьку політику, Петро Дорошенко полюбляв вичікувати і плести хитромудрі дипломатичні і політичні мережива, але суперники йому попалися вельми достойні, крім того, і це найголовніше, за ними стояла міцна держава (царська, королівська, султанська, ханська) з її величезними матеріальними, військовими, людськими та ідеологічними ресурсами. А от молоду українську ще треба було творити і будувати...

На нашу думку, саме Москва була головним ініціатором бунту запорожців на чолі з честолюбним Петром Суховієм, а Бахчисарай вкотре вирішив успішно використати міжукраїнські чвари. Протатарський гетьман Петрик (Петро Суховій) був першим ножом у спину Дорошенка. Промосковський лівобережний гетьман Демко Ігнатович (Дем'ян Многогрішний) – другий ніж в спину Петра Дорофійовича. Пропольський правобережний гетьман Михайло Ханенко – третій ніж у спину чигиринського правителя. А вже четвертий, останній і смертельний для своєї політичної і державотворчої діяльності ніж, але не в спину, а в своє державницьке серце, всадив особисто сам Петро Дорошенко, прийнявши восени 1669 року турецький протекторат. Ми вважаємо, що це була стратегічна помилка амбіційного українського гетьмана. Вона поставила остаточно хрест на всій його наступній діяльності. Тому державотворчою її вже не можна було назвати, лише руйнівною, а саме політикою спаленої землі. У XVII-XIX ст. лірники і кобзарі по всій Україні співали:

За Дорошенка гетьмана
 Пуста Україна стала:
 Все то через його бунти
 Довелось всім загинути... [6, 23]

Ми переконані, що навіть найкраща ідея потребує розумного і адекватного тим чи іншим умовам втілення. Не люди в ім'я ідеї, а ідея в ім'я людей. А якщо політичний діяч помиляється, і за його прорахунки відповідає не він (нагадуємо, П.Дорошенко помер у похилому віці – на 71 році життя), а рідна країна і її жителі, то це вже проблема не особиста, а всього українського етносу. Проте, ми не претендуємо на істину в останній інстанції. Існують інші думки щодо державотворчої діяльності Петра Дорошенка в 1668-1676 рр.. Так М.Котляр і В.Смолій вважають: « Виникає закономірне питання – чи була життєздатною політична платформа П. Дорошенка? Відповідь може бути лише однозначною – так, була. Про це, зокрема, свідчить підтримка гетьмана практично всіма становими групами населення України. Проте в об'єднанні розчленованих політичними кордонами українських земель в одну державу не були зацікавлені ні Москва, ні Варшава. В цих умовах П. Дорошенко зважується на докорінну зміну своєї політичної орієнтації. Він робить далеко не випадковий крок у напрямі зближення з Туреччиною (відомо, що перші симптоми цих настроїв відзначалися ще у 1667 р.). Військова рада у Корсуні (березень 1669 р.), підтвердивши загальноукраїнський характер гетьманства П. Дорошенка, одночасно висловила за протекторат турецького султана. Однак, очевидно, офіційної присяги козаки не принесли» [9, 245].

А визначний українознавець Д.Дорошенко переконаний: «Серед галерії українських історичних діячів другої половини XVII століття постать гетьмана Петра Дорошенка, безперечно, одна з найцікавіших і, з погляду ідеї боротьби за єдність і незалежність України, одна з найсимпатичніших, особливо для нашого покоління, якому так само довелося за цю ідею боротись. У своєму стремлінні здійснити ідеал самостійної України не завагався Дорошенко вжити всіх способів, які тільки були йому доступні, і не зупинявся ні перед якими жертвами. Через те сучасне йому покоління, яке бачило самі лишень трагічні наслідки його зусиль, бачило страшну руїну Правобережної України, цього серця й коліски української козаччини, вважало Дорошенка за головного винуватця цієї руїни» [6, 23].

Але, як би не дорікав учений тогочасним українцям у їх політичній несвідомості, на нашу думку, він не правий. Пересічна людина хоче жити добре і щасливо, і вільне заможне життя потрібно їй саме зараз, а не в далекій перспективі. Право на це життя особистість готова відстоювати силою своїх переконань і наснаги. Так було колись і так є зараз. Ніхто не примушував козаків іти з Богданом Хмельницьким «на волю». Так само, ніхто не зміг примусити вийти сотні тисяч громадян України на Майдан під час Помаранчевої революції. Вони самі обрали свій шлях боротьби за свою Україну.

А хтось примушував Петра Дорошенка стати гетьманом? Він сам це вирішив і тим самим звалив на свої плечі величезний тягар відповідальності. Він пройшов тернистий шлях від ря-

догового козака до гетьмана. Він намагався стати гетьманом єдиної і неподільної Української держави, але не зміг. Нам, вченим українознавцям, треба зрозуміти, чому йому це не вдалося, де його прорахунки, в чому його помилки. Тому що це треба не нашим пращурам, це потрібно нам, їх спадкоємцям.

Таким чином, підсумовуючи досвід і уроки державотворчої діяльності Петра Дорошенка, ми можемо зробити такі висновки. По-перше, головна причина невдач чигиринського гетьмана, полягає, на нашу думку, в тому, що в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу він не зміг на довгий час об'єднати все тогочасне українське суспільство. По-друге, у своїй державотворчій діяльності він опирався в більшості випадків на допомогу то татар, то турків, підтримував дипломатичні стосунки з Річчю Посполитою, Московщиною, Запорозькою Січчю тощо. На наше переконання, головною його підтримкою мали бути не союзники, постійні чи ситуативні, а, насамперед, українці – лівобережні, правобережні, запорожці. Отже, не протатарська, пропольська, промосковська чи протурецька орієнтація (чи як колись за часів Леоніда Кучми, – багатовекторність), а лише опертя на власний національний потенціал. По-третє, Петрові Дорошенку не завжди вдавалося точно визначити пріоритети у своїй зовнішній і внутрішній політиці. Також він помилявся при постановці і вирішенні як тактичних, так стратегічних завдань. Це, на нашу думку: недооцінка значення ролі Запорозької Січі, загрозування з Московським царством і Кримським ханством, і найбільший стратегічний прорахунок – визнання турецького протекторату, а як наслідок того – криваві війни які понижили і сплюндрували землі і людність Правобережжя.

Але поки всі наведені нами зауваження, все ж таки життя і політична діяльність Петра Дорошенка були спрямовані на досягнення повної державної незалежності та збереження територіальної цілісності та єдності України.

Проблематика даної теми відображена в таких наукових працях:

Д.Н.Бантыш-Каменский. «История Малой России». – М., 1830, – т. 3. «История Руссов или Малой России». Н.И.Костомаров. Руина. – М., 1879-1880; В. Антонович. В.Бец. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. – К., 1883; Д.И.Эварницкий. История запорожских казаков. – СПб., 1892-1897; А.Ефименко. Очерки истории Правобережной Украины. – К., 1895; В.Краснов. Могила гетмана Дорошенка (Из детских воспоминаний) // Киев. Старина. – 1900. – № 7-8; М. Грушевский. Очерк истории украинского народа. – СПб, 1906; Родословная роспись, составленная Г.Я. Дорошенко, дополненная В.Л. Модзолевским. – К., 1908; М.С.Грушевський. Ілюстрована історія України. – К., – Львів, 1911; В.Антонович. Коротка історія козащини – Коломия, 1912; М.С.Грушевський. Украинский народ в его прошлом и настоящем. – СПб, 1914; О.Гермайзе «Руїна і Дорошенко» (сторінки з історії політики XVII ст.) // М.Костомаров. Чернігівка. Ред. і вступ О.Гермайзе. К., 1928; О.Гермайзе. Україна та Дін в XVII ст. // «Записки Київського Інституту Народної Освіти» кн. III. К., 1928; А.Яковлів. Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках. – Варшава, 1934; Д.Дорошенко, Гетьман Петро

Дорошенко. – Нью-Йорк, 1985; І.Крип'якевич. Історія України. Львів, 1990. В.А.Смолій, В.С.Степанков. Гетьман Петро Дорошенко // Український історичний журнал. – 1992. – № 7-8; О.М.Апанович. Гетьман України і кошові отамани Запорозької Січі. – К., 1993; Г.Курас. Життя і смерть Петра Дорошенка // Київська старовина. – 1993. – № 4; М.Ф.Котляр, В.А.Смолій. Петро Дорошенко // Історія в життєписах. – К., 1994; І.Крип'якевич. Гетьман Петро Дорошенко // Руїна: друга половина XVII ст. – К., 1996; Н.Яковенко. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К., 1997; Історія України. – Львів, 1996; В.Степанков. Петро Дорошенко // Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. – кн. 1. – К., 1998; М.Шекір. Петро Дорошенко після зречення гетьманства до сьогодні. (До 300-річчя з дня смерті Петра Дорошенка). – Тернопіль, 2001; В.М.Литвин, В.М.Мордвінцев, А.Г.Слюсаренко. Історія України. К., 2002; Українське козацтво: Мала енциклопедія К., Запоріжжя, 2002 тощо. І.Крип'якевич, Б.Гнатевич, З.Стефанів. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) – Львів, 1992, І.З.Підкова, Р.М.Шуст. Довідник з історії України. т. 1. К., 1993; Григор'єв – Наш. Історія України в народних думках та піснях. – К., 1993; Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні. т. 2. – Львів, 1993; Л.Мельник. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації (1669-1709). – К., 1995; Т.Яковлева. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст. – К., 1998.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович О.М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К., 1993. – 288 с.
2. Антонович В., Бец В. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах // Шекір М.С. Петро Дорошенко після зречення гетьманства до сьогодні. (До 300-річчя з дня смерті Петра Дорошенка). – Тернопіль, 2001. – 162 с.
3. Величко С.В. Літопис т. 2. – К., 1991. – 642 с.
4. Гречанко В.А. Історія України. – Харків, 1996. – 170 с.
5. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Нью-Йорк, 1967. – 576 с.
6. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. – Нью-Йорк, 1985. – 712 с.
7. Історія України. – Львів, 1996, – 488 с.
8. Кондуфор Ю.Ю., Котов В.Н. История СССР. – К., 1988. – 343 с.
9. Котляр М.Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах. – К., 1994. – 328 с.
10. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) – Львів, 1992. – 712 с.
11. Крип'якевич І. Гетьман Петро Дорошенко // Шекір М.С. Петро Дорошенко після зречення гетьманства до сьогодні. (До 300-річчя з дня смерті Петра Дорошенка). – Тернопіль, 2001. – 162 с.
12. Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України. – К., 2002. – 669 с.
13. Лях С.Р. Дорошенко П.Д. // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К., 2002. – 568 с.
14. Підкова І.З., Шуст Р.М. Довідник з історії України т. 1. – К., 1993. – 240 с.
15. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо Самостійної України? Львів, 1994. – 350 с.
16. Шекір М.С. Петро Дорошенко після зречення гетьманства до сьогодні. (До 300-річчя з дня смерті Петра Дорошенка). – Тернопіль, 2001. – 162 с.
17. Шуст Р.М. Тукальський-Нелюбович Й. // Довідник з історії України. т. 3. – К., 1999. – 688 с.
18. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.. – К., 1997. 312 с.